

Мијодраг Д. Радојевић
Институт за политичке студије, Београд
miodrag.radojevic@gmail.com

АНАТОМИЈА МРЖЊЕ – ХРОНИКА ЗЛА од речи до дела*

Јован Ћирић, 2020.

Књига о мржњи – Са речи на дела, од говора до злочина мржње,
Београд: Службени гласник, 245 стр.

Ignotas nulla curatio morbid – мото је којим је могла започети и ова књига, расправа о мржњи и њеним последицама.¹ Мржња је демијург већине непочинстава. Од Каиновог братоубиства, описаног у Библији, сматра се покретачем сукоба и ратова, појединачних и групних злочина. Ова митска прича, метафора је о конфликтима колективних идентитета у савременом свету – злочина у коме страда човечанство. А „велики злочини данашњице су јавни злочини“, како нас на то подсећа амерички филозоф Томас Најгел.² Због тога, студија Јована Ћирића, научног саветника Института за упоредно право и судије Уставног суда Србије, добродошла је за стручну јавност и објављена у право време, када изнова расте плина мржње у политичком и јавном говору.

Књига о мржњи објављена је у Службеном гласнику, у оквиру „Правне библиотеке“ и њене едиције „Владавина права“. Правна библиотека, иначе, основана је 2005. године, с циљем публикавања дела из правне области. Изузев закона и прописа у интегралном облику, допуњеним и пратећим садржајима, предговором и регистром појмова, у оквиру поменуте библиотеке објављују се и коментари, судска пракса, уџбеници и приручници, периодика и монографије. Научне студије обједињене су у едицији под називом – Владавина права од 2013. године. Назив ове едиције указује на тежњу Гласника да утиче на унапређивање правног система, развитак правне науке и степен правне културе наших грађана. У међувремену, од оснивања

* Овај приказ је настао на основу беседе на промоцији *Књиге о мржњи*, одржане у Галерији Петра Добровића у Београду, 29. септембра 2021. године.

¹ Lat. – Не покушавајте излечити оно што не разумете.

² Томас Најгел, *Пишња једног смртника*, Службени гласник, Београд, 2020, стр. 103.

Правне библиотеке, представљено је око стотину научних монографија, из различитих правних области, јавног и цивилног права, чиме се ово јавно предузеће етаблирало као водећи издавач правних издања не само у Србији, него и у региону.

Иако по вокацији – правник кривичар, аутор се у овој књизи није определио за правнопозитивистичку анализу кривичног дела мржње у домаћем и упоредном праву. Уместо тога, он је предмету истраживања приступио на свеобухватнији и мултидисциплинарнији начин, користећи знања и изворе из историје, психологије, социологије и политикологије. Стручна терминологија је сведена на разумну и ограничену употребу, уместо тога једноставним описима и изразима, често илустрованим цитатима из познатих дела и примерима, аутор је настојао да у најбољој традицији Београдске правне школе – јасно, прецизно и аналитички, из више различитих углова, изложи комплексно теоријско и практично питање, и на тај начин га приближи публици – стручној и лаичкој јавности. Свакако да је тиме упутио и важну поруку – да нам је потребна дебата о проблему сензитивном са правнодоктринарног, јавнополитичког, етичког, па и религиозног аспекта.

Тема – злочин и говор мржње – сложена је и интригантна. У правној теорији, са кривичноправног аспекта, акценат је на сузбијању и кривичноправном санкционисању говора мржње. Са позиција унутрашњег права, у области уставног права, али и међународног права, говору мржње се прилази комплексније – са становишта заштите људских права и слобода. Тако, Европски суд за људска права је у својим одлукама настојао да успостави критеријуме равнотеже између онога што представља гарантовање слободе изражавања и кажњавање говора мржње. Велика европска повеља слободе, позната под називом Конвенција за заштиту људских права и слобода, у члану 10. штити слободу удруживања. С друге стране, овај суд, као и судови широм света, па и доктрина, покушавају да открију границе слободе изражавања, односно легитимни циљ између онога што је познато као заштита основних демократских вредности, као што су толеранција и плурализам, насупрот безобалној слободи говора као природног права, односно злоупотреби права (видети: члан 17. Конвенције). Аутор је у авантури одређивања смерница у решавању поменутог правног ребуса (стр. 86) упозорио на благу казнену политику, а са друге стране на тенденцију ретрибутивизма. Дакле, ближи је консеквенцијалистичком приступу, када се ради о сврси и кажњавању злочина, што је последица и његове филозофско-религиозне позиције. У том погледу, не показује искључивост нити једностраност, већ тврди да се морају брижљиво сагледати све околности сваког случаја.

Наредно обележје књиге је да она није припремана у складу са уобичајеним шнитом, по унапред предвиђеном плану, где се делови текста слажу у научно-систематичну и кохерентну целину. На више места, изнова се су-

срећемо са сличним наводима и примерима, а примећујемо да су неки од њих коришћени у његовим претходним научним радовима старијих и по деценију или две. То указује на још један квалитет „дозревања“ закључака и основних теза у тексту и сценарио спонтаног настанка монографије. Одређене недостатке налазимо и у томе да су одређени елементи и подтеме, изостављени или рудиментарно обрађени. Ипак, и осим одговарајућих методолошких недостатака књига пледира као заокружено научно истраживање.

У садржинском смислу, ово издање чине 37 текстова, који могу и самостално да егзистирају као посебни научни радови. Ови текстови обједињени су у три дела. У првом делу, која носи назив „О мржњи уопште“, аутор је поставио методолошки оквир истраживања, анализирао рационалне и ирационалне корене мржње, као и то како она може бити злоупотребљена и коришћена на индивидуалном и колективном плану. У свом првом тексту, аутор расправља о добру и злу, уз обилато цитирање филозофских и религиозних становишта и уз навођење резултата социолошких и политиколошких истраживања закључује да треба одбацити манихејско схватање по коме човек по природи није зао. Мржња, као и зло, може бити „обична“ и „доктринарна“, за разлику од оне прве лако препознатљиве, јер се ради о манифестацији уобичајених људских слабости као што су завист, пакост и похлепа; идеолошка мржња прихвата да је зло дозвољено када тежи легитимном циљу, уз тенденцију да се наметне свима (стр. 18), неретко прожимајући се са појединачном мржњом. Символи овог доктринарног зла обележили су XX век – Гулаг, Аушвиц, Јасеновац, Голи оток. Већ у овом тексту аутор је уградио своје основне апорије – како се супротставити злу и мржњи, да ли је зло у мањем обиму пожељно зарад општег добра, да ли је човек, по природи, предодређен да буде зао или добар или га друштвене околности чине таквим?

Аутор мржњу одређује као „интензивно непријатељство и аверзију“ која „обично потиче из страха, љутње или осећаја незадовољства“ (стр. 21). Указујући на то да ова дефиниција има својих недостатака, он истиче значај емоција у свакодневном животу, особито у обављању одређених професија, издваја страх као емоцију од утицаја на мржњу и како се она из своје ирационалне природе рационализује кроз велике друштвене сукобе (нпр. занимљива је паралела о мржњи у исламском свету између шиита и сунита, односно Срба и Хрвата као манифестације или синдрома нарцизма и „малих разлика“). Са одређеном дистанцом, уочава да мржња може бити „нормална“ до одређене границе, када прелази у патолошко стање (стр. 31). Као засебне теме разматрана је и мржња путем интернета и појава тзв. хејтера, као облик јавног малтретирања, нимало безазлена, те улога предрасуда у настанку различитих облика мржње, виктимолошке злоупотребе као оруђе пропаганде и манипулације и други видови манифестације мржње. Аутор

примећује да у науци нису превазиђени епистемиолошки проблеми везани за одређивање и коришћење основних појмова, попут мржње, ирационалног и других психолошких феномена. Такође, тврди да је кажњавање говора мржње уместо ретрибутивизма неопходно засновати на ресторативној правди, покушају да се одмери права казна, ни превише блага ни превише строга, с циљем преваспитања учинилаца кривичног дела. С тим у вези тумачењу акта мржње мора се прилазити обазриво, јер вербалне поруке различито интерпретирају онај ко их шаље и онај ко их прима, што је поткрепио примером у Хрватској почетком 90-их, када су изјаве и поступци нове власти опречне са до тада доминантом југословенском реториком о братству и јединству имале посебан одјек код српске мањине (крајишких Срба, стр. 53) а тиме и изазвале буђење српског национализма.

У другом делу, под називом „О говору мржње“, аутор нас детаљније упознаје са сврхом и начинима политичке инструментализације мржње. Попут лепљиве смесе, мржња хомогенизује масе и омогућава манипулацију јавним мњењем. У књизи су посебно обрађени и повезани појмови, као што су: подстрекавање, пропаганда, негирање злочина, политичка коректност, али је и анализирана нацистичка пропаганда, затим антисрпска пропаганда у Хрватској и говор мржње против Срба. Аутор је објаснио и разлику између различитих облика пропаганде, као што је директна и скривена пропаганда и њену везу са кривичним делом подстрекавања. У овом делу, аутор је истражио како је злочин мржње инкриминисан у међународном, упоредном и српском законодавству. Напокон, он скреће пажњу на Србе као жртве говора мржње, у даљој и блиској прошлости, па тако анализира усташку антисрпску пропаганду од 30-их година прошлог века, али описује и медијску хистерију, низ парадокса везаних за колективну стигматизацију и суђења за говор мржње након грађанских сукоба на простору бивше Југославије. Притом, подсећа на изјаву Фрање Туђмана да је „геноцид природна ствар ако се ради о 'изабраном народу' као што је хрватски народ и правој вери као што је католичка“, што је недвосмислено, директно и отворено пропагирање и подстицање геноцида према Конвенцији о спречавању и кажњавању злочина геноцида (стр. 72).

Поента аутора је да је говор мржње, обилато коришћен у западним медијима, имао рационалну позадину – да се користи за „припрему будућих ратних операција против Србије и њених грађана“ (стр. 103). То је уједно и аргумент у прилог његовој основној тези да постоји повезаност говора и злочина мржње. Тирић развитак антисрпске реторике ситуира на почетак XX века, у предвечерје Првог светског рата; међутим, она је и старија од његових закључака. У том смислу, интересантан је случај нашег угледног државника Јеврема Грујића, који је као један од првих питомаца српске владе започео школовање у Немачкој средином XIX века. Убрзо, већ након

првих предавања на студијама у Хајделбергу, Јеврем Грујић напушта Немачку и одлази у Француску, због расистичких и антисловенских порука свог професора.³ Такође, интригантантно је и истраживање историчара и књижевника Џорџа Вотсона (George G. Watson) са Кембриџа о Карлу Марксу и Фридриху Енгелсу као зачетницима идеје политичког геноцида. Идеолози социјализма тврдили су да постоје примитивни народи и друштва (попут Баскијаца, Бретонаца, Шкота и Срба), који су „расно смеће“ и треба их истребити, јер су недовољно развијени у историјском смислу за револуцију. Мржња је у овом смислу рационализована, а удар „револуционарног холокауста“ задесио би српски народ,⁴ што ће се нажалост обистинити један век доцније након Марксових и Енгелсових тврдњи.

Аутор подвргава критици и домаће кривично законодавство и новоуведено кривично дело – негирање злочина геноцида, као облик вербалног деликта тј. посебног облика говора мржње. С тим у вези, на питања која гласе – да ли је у европском праву преовладао светоназор да је заштита од мржње важнија од вредности слободе говора и да ли је Хашки трибунал отишао корак даље, одлучан да путем својих пресуда прекроји и ревидира српску историју, он и не очекује одговор. Инкриминацијом поменутог кривичног дела допуштено је ограничавање слободе говора, али је дилема и даље присутна – који су разлози његовог увођења у наше законодавство. Осим тога, у посебним текстовима разматран је нови појам установљен у јавном говору – политичка коректност и његова злоупотреба као вид угрожавања слобода.

У трећем делу, под називом „Злочини мржње“, аутор сагледава еволуцију овог појма, од његовог настанка, употребе, детаљно експлицирајући (одређујући) појам, а затим и његову инкриминацију у кривичном законодавству бивше Југославије и у Републици Србији. Уједно, он нуди коментаре и објашњења у вези са питањима ко може бити учинилац овог кривичног дела, шта учиниоца мотивише да учини злочин мржње и ко могу бити жртве. Иако се труди да буде што прецизнији, наводи да се углавном ради о психопатама, а да жртве могу бити припадници појединих група, као што су хомосексуалци и Јевреји, или читави народи, попут Срба. Његови одговори, што и сам признаје, нису и не могу бити тако једнозначни. Ако су починиоци злочина мржње психопате, морамо се озбиљно забринути, јер статистике

³ Податак преузет од: Јована Милићевића, *Јеврем Грујић – историјај свейоангрејској либерализма*, Нолит, Београд, 1964, стр. 36–37.

⁴ Види: Watson George, *The Lost Literature of Socialism*, Lutterworth Press, 1998, стр. 77. У документарном филму „Совјетска прича“ (The Soviet Story) Вотсон цитира Маркса и Енгелса и закључује да су очеви модерног политичког геноцида. Део овог документарног филма у коме је и интервју са Вотсоном био је доступан на линку: <https://www.youtube.com/watch?v=j921XPca2J0>, посећено: 24. 9. 2021.

показују да је све више психолошки оболелих особа. У том случају, у будућности живећемо у свету који ће обележити пораст насиља изазваног мржњом. Ако је антисрпска пропаганда у последњој деценији прошлог века имала прикривени циљ, а то је конструкција окривљавања жртве тако да Срби буду оптужени за непостојеће злочине (што је послужило као увертира у агресију на нашу земљу), због чега је такав дискурс још увек снажно присутан у западној јавности.

Аутор је већ у уводу књиге објаснио да је његова побуда била да прикаже и открије због чега је српски народ био објект говорора и злочина мржње. У својим текстовима објаснио је да је у Хрватској постојао континуитет злочина и дела мржње у Другом светском рату и грађанском рату 90-их година прошлог века. Тезу да су злочини били последица дубоко укорене мржње, аутор покрепује навођењем низа начина убијања и масакрирања Срба. Иза ових окрутних и свирепих злочина крије се патолошко зло, али и „рационална“ комуникацијска порука да у новој расно чистој држави нема места за Србе. Аутор, притом, није национално искључив, јер када каже да „зло нема нацију“ (стр. 17), то емпиријски доказује низом примера којим илуструје своју тезу, наводећи и случајеве када су Срби били у улози жртава, али и злочинаца.

На крају књиге следи обимна литература, са више стотина референци. Закључујемо да је аутор акрибично и савесно приступио изради рукописа. Књига се са занимањем чита, јер нас користећи своју ерудицију аутор упућује на цитате, примере, догађаје и детаље из повести, вешто их уклапајући у тематски оквир. Због тога је она интересантна не само стручној јавности, него и обичним грађанима. Читалац ће имати проблем да савлада емоције док вас аутор подсећа на ужасне злочине 90-их година, када је међународна мржња била погонско гориво за грађанске ратове: Срби су били у улози жртве, попут породице Зеџ, али и злочинца, као што је то Веселин Влаховић Батко, војник Републике Српске осуђен за убиство око 40 грађана углавном несрпске националности. Аутор се не устеже да детаљно опише масакре, па је за читаоца утисак да „у својим рукама држи хронику спуштања у пакао“, како је Лаура Најт-Јађик описала своје утиске о природи зла у политици у књизи пољског психолога Анджејха Лобачевског.⁵

Укажимо још једном на то да је аутор настојао да буде што објективнији у анализи, истовремено експлицирајући различите аспекте злочина

⁵ Видети: Лаура Најт-Јађик, „Предговор“, у: Анджејх Лобачевски, *Политичка психологија – научна студија о природи зла прилагођеној за политичке сврхе* (издање је преведено код нас и објављено у издању Правног факултета Универзитета у Београду, Београд, 2011, стр. 25). Понерологија је научна дисциплина о политичком злу, који је Лобачевски утемелио као резултат истраживања последица комунизма и фашизма у Источној Европи и Немачкој.

мржње, из позиције починилаца дела али и жртве (виктимолошки аспект). Низом питања, аутор читаоца подстиче на размишљање и критичко сагледавање. Тако поставља реторичка питања – зашто се зло дуже памти од добра и да ли је целокупна историја људског рода, како каже Бодријар, историја зла. На крају, опомиње нас да је неопходно не само процесуирати злочине, него и неговати културу сећања, као показатељ одговарајућег односа према жртви. Због тога, сложићемо се са аутором, ова књига служи развијању духу дијалога и толеранције.

Датум пријема рада: 13.10.2021.

Датум прихватања рада: 23.01.2022.